

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1999

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Νικόλαος Κονομῆς λέγει τὰ ἐξῆς:

Ὅπως ὑποδείχτηκε ἡ φήμη καὶ ἡ ἄγνοια μπορεῖ νὰ συμβαδίζουν, πράγμα ποὺ συμβαίνει στὴν περίπτωση τοῦ ὀσίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, ὁ ὁποῖος ἀπέκτησε ἰκανὴ φήμη ἀλλὰ οὐσιαστικὰ παραμένει ἀκόμη ἄγνωστος ἀφοῦ μὲν μόνον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ ἔχει μελετηθεῖ. Ἐνδεικτικὸ εἶναι μάλιστα τὸ γεγονός ὅτι τώρα μόνον ἄρχισε ἡ ἔκδοση τῶν ἔργων του, ἀφοῦ τὸ μόνον εὐρύτερα γνωστὸ κείμενό του εἶναι ἡ μικρὴ πραγματεία του *Περὶ τῶν κατὰ χώραν Κύπρον σκαιῶν*, ποὺ εἶναι ιδιαίτερα γνωστὴ μετὰ τῶν μεσαιωνολόγων ἐπειδὴ ἀναφέρεται στὴ σύγχρονή του ἱστορία τῆς Κύπρου.

Ἡ πρόσφατη δημοσίευση ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τοῦ ἔργου τοῦ ὀσίου *Περὶ τῶν Χριστοῦ ἐντολῶν* ποὺ ἐτοίμαζε ὁ π. Παῦλος (Βενέδικτος) Ἐγγλεζάκης μοῦ δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναφερθῶ καὶ στὴν προσπάθεια ποὺ γίνεται σήμερα γιὰ ἔκδοση τοῦ συνόλου τοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου. «Ποίω δὲ τρόπῳ καὶ ὅπως τὰ σμικρότατα ταῦτα μεμάθηκα — ἀναφέρει ὁ αὐτοδίδακτος Ἁγ. Νεόφυτος — λέγειν οὐ βούλομαι, μήπως καὶ δόξωμεν (ὅτι) φιλοτιμίας χάριν διεξείημεν ταῦτα». Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ ὀσίου ταιριάζουν καὶ στὸν μελετητὴ του, τὸν πρόωρα χαμένο ἐπιστήμονα Βενέδικτο Ἐγγλεζάκη.

Τὸ ἔργο τοῦ Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε στὰ Λευκάρα, ἢ ἀκριβέστερα στὸν ἀγροτικὸ συνοικισμό τοῦ «Κάτω Δρυῦ» τοῦ δήμου Λευκάρων, ιδιαίτερη πατρίδα τῆς οἰκογένειας τῶν Σαριπόλων καὶ τοῦ σύγχρονου ἐπιχειρηματία τῆς Γλασκώβης Sir Rio Stakis, στὰ 1134 καὶ ἀποσύρθηκε στὴν Πάφο στὴν πλαγιὰ τοῦ Μελισσόβουνου γιὰ νὰ μονάσει τὸ 1159, ὑπέγραψε τὴν κτητορικὴ διάταξη τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ποὺ ἴδρυσε στὰ 1214 καὶ ἀπεβίωσε γύρω στὰ 1220, εἶναι ποικίλο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀπαντοῦν σὲ αὐτοβιο-

γραφικό σημείωμά του μέσα στην *Τυπική Διαθήκη*, δεκαέξι βιβλία που περιλαμβάνουν όμιλητικό έργο με ποικίλη θεματολογία: πανηγυρικές όμιλίες για άγιους και έορτές, κατηγορητικές και παραινετικές όμιλίες, έρμηνευτικές δοκιμές σε ποικίλα θέματα, κυρίως με άφορμή χωρία από τη Βίβλο.

Τό έργο που μάς ενδιαφέρει, δηλ. οί δέκα λόγοι *Περί τῶν Χριστοῦ ἐντολῶν* που εἶναι υπόμνημα στην ἐπί τοῦ Ὁρους Ὁμιλία, διασώζεται ἀπό ἕνα χφ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, τὸν Coislinianum ἀρ. 287, που προέρχεται ἀπό τὴν Κύπρο καὶ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 12ου αἰ., ὅταν ἀκόμη ζοῦσε ὁ ἅγιος. Τό χφ εἶναι κολοβό καὶ ἀπὸ τὶς δέκα όμιλίες ἔχουν χαθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὀλόκληρη ἢ πρώτη όμιλία καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς δεύτερης, ἐνῶ ἀπὸ τὸ τέλος λείπει τουλάχιστον τὸ τέλος τοῦ τελευταίου κειμένου. Τό χφ φέρει ἰδιόχειρες διορθώσεις τοῦ Νεοφύτου.

Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπί τοῦ Ὁρους Ὁμιλία ὁ Νεόφυτος πραγματεύεται σημαντικὰ θέματα: τὴ μετάνοια καὶ προσευχή, τὴν προφύλαξη τῶν πέντε αἰσθήσεων, τὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τὴ δεύτερη παρουσία, τὴν ἐντολὴ «Μὴ κρίνετε ἵνα μὴ κριθῆτε» κ.ἄ. Ἡ σημασία τοῦ ἔργου γιὰ τὴν ἱστορία τῆς όμιλητικῆς καὶ έρμηνευτικῆς θεολογίας στὴ Βυζαντινὴ Κύπρο, γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ μοναστικὴ ἱστορία τοῦ νησιοῦ τοῦ 12ου αἰ. καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας σὲ μιὰ συμπαγῆ περιφέρεια τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου εἶναι προφανής.

Ὁ ἐκδότης ἀναστράφηκε μὲ τὰ ἔργα τοῦ Νεοφύτου σ' ὅλη του τὴ ζωή. Καρπὸς τῆς ἐνασχόλησής του αὐτῆς ἦταν ἡ δημοσίευση διαφόρων μελετημάτων ὅπου πραγματεύεται ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ὀσίου. Οἱ μελέτες αὐτὲς εἶναι σήμερα συγκεντρωμένες στὸν τόμο μὲ τὸν τίτλο *Εἴκοσι μελέται διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κύπρου*, ΜΙΕΤ Ἀθήνα 1996. Ἰδιαιτέρα ὁ Ἐγγλεζάκης ἀσχολήθηκε μὲ τὸ κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὴν ἱστορία τῆς παράδοσής του στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, γι' αὐτὸ μελέτησε καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἀγίου γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ τύπου τοῦ κειμένου που ἀκολουθεῖται καὶ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς έρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ὁ π. Παῦλος μελετοῦσε τὸ συγκεκριμένο έργο ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 προετοιμάζοντας τὰ διάφορα στάδια τῆς έκδοσης: μεταγραφή καὶ κατάστρωση τοῦ κειμένου, ἐντοπισμὸς τῶν πηγῶν (βιβλικῶν καὶ πατερικῶν), ὀριστικοποίηση τοῦ κειμένου καὶ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος. Στὸ μακρὸ αὐτὸ διάστημα παρεμβλήθησαν μερικὰ γεγονότα που ἐπηρέασαν τὸ ἀναληφθὲν ἐγχείρημα. Πρῶτα ἡ ἀπογοήτευση γιὰ τὴν ἐν γένει κατάσταση στὴν Κύπρο· ὕστερα ἡ ἔλλειψη οἰκονομικῆς βοήθειας ἀπὸ μέρους τῶν ἀρχῶν. Στὸ σχεδίασμα ἐνὸς προλόγου που διασώθηκε στὰ κατάλοιπά του ἀναφέρεται: «Ὅταν ἐπὶ δέκα ἔτη ἀνέμενον... νὰ μοῦ παρασχεθοῦν

αί κατάλληλοι συνθῆκαι διὰ νὰ φέρω εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς μελέτης καὶ ἐκδόσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, ὁ Θεὸς συνεχώρησε νὰ μὴ μοῦ δοθῇ καμμία πραγματικὴ βοήθεια). Ὅταν τὸ Ἰδρυμα Α.Γ. Λεβέντη μοῦ παρεχώρησε ὕστερα τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴ συμπλήρωση τῆς ἔρευνας, τότε («ἐκλήθην νὰ πῶ τῶν θείων κριμάτων τὸ ποτήριον»). Ἦταν δηλ. ἀργὰ γιὰτὶ εἶχε κλονισθεῖ ἡ ὑγεία του.

Μέσα στὴν τραγικὴ κατάσταση τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀγωνίας ποῦ τοῦ προκαλοῦσε ἡ ἀνίατη ἀσθενεία του ἐχάρη χαρὰν μεγάλην ὅταν ἔλαβε ἐπιστολὴ μου μὲ τὴν ὁποία τοῦ πρότεινα τὴν ἔνταξή τοῦ ἔργου στὶς ἐκδόσεις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ὁ μαθητῆς του ἱερομόναχος Βενέδικτος Ἰωάννου σημειώνει: «Μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐκφράσω μὲ λόγια τὴ συγκίνηση καὶ τὴ χαρὰ ἐνὸς λογίου πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου μετὰ τὴν ἀνάγκωση τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ κουράγιο, τὴ δύναμη καὶ τὸν ἐνθουσιασμό ποῦ ἀντλήσε ἀπ' αὐτὴ ἀρχίζοντας ἐντατικὴ ἐργασία μὲ σκοπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐκδοσης τοῦ ἔργου, μὲ τὸ ὅποιο εἶχε ἀσχοληθεῖ κατὰ περιόδους τὰ προηγούμενα εἴκοσι χρόνια'. Στὸ τέλος ὑπέκυψε στὸ μοιραῖο. «Ὁ χρόνος ὑπῆρξε σύντομος» ὅπως ἔγραψε ὁ ἴδιος καὶ συνεχίζει: «οἱ καιροὶ δυσμενεῖς, τὸ ἔργον πάρεργον. Ἐπραξα ὅ,τι ἤμποροῦσα. Διαφορετικὰ καὶ ἐγὼ ἤθελα». Τέλος στὸ σχεδιάσμα Προλόγου τοῦ ἔργου ἔγραφε: «Ἀφήνω πρὸς μεταθανάτιον ἐκδοσιν τὸ κείμενον ἐνὸς μόνου ἔργου τοῦ ἁγίου, καὶ τοῦτο δυστυχῶς ἄνευ εἰσαγωγῆς, σχολίων ἢ μελέτης. Εὐχομαι ἄλλοι νὰ συνεχίσουν τὸν δρόμον...».

Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε πέρυσι ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες, γραπτῆς καὶ προφορικῆς, τοῦ ἐκλιπόντος. Ἐτσι ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδοσης ἀναλήφθηκε ἀπὸ τὸ σύγχρονό του στὸ Cambridge κλασικὸ φιλόλογο Γεώργιο Χριστοδοῦλου, καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ καθηγητῆς τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Κύπρου Παναγιώτης Ἀγαπητός, ὕστερα ἀπὸ δική μου παράκληση ἐξέτασε τὰ κατάλοιπα τοῦ π. Παύλου καὶ μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῶν σημειώσεών του περιέγραψε σύντομα ἀλλὰ γλαφυρὰ τὸ χφ Coislinianus 287. Ὁ καθηγητῆς Χριστοδοῦλου περιόρισε κάπως τὸ ἀναλυτικὸ κριτικὸ ὑπόμνημα στὶς γραφῆς ἢ ὀρθογραφικῆς ἰδιομορφίεσ που ἔχουν κάποια πρακτικὴ ἀξία. Ἀντὶ εἰσαγωγῆς ἐπαναδημοσιεύτηκε μιὰ εἰσήγησις τοῦ π. Παύλου στὸ συγκεκριμένον ἔργο. Τέλος τὴ σύνταξη ἀναλυτικῶν εὑρετηρίων ἀνέλαβαν ἀπὸ κοινοῦ ὁ Χριστοδοῦλος καὶ οἱ ἀδελφοὶ Ἰωάννου, μαθητῆς καὶ κληρονόμοι τοῦ ἐκλιπόντος. Ἄς λεχθεῖ τέλος ὅτι ὁ π. Παῦλος μελετώντας τὸ ἐξηγητικὸ ἔργο τοῦ ἁγ. Νεοφύτου πίστευε ὅτι ἄκουε μιὰ πιὸ γνήσια φωνὴ ἀπὸ ἐκείνη τῶν συγχρόνων του πιὸ γνωστῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ ἀποδίδει τὸ μυστικὸ τῆς ἐλευθερίας καὶ ζωηρότητος τοῦ πνεύματός του στὴ συνθετικὴ ἀγιότητά του.

Κατά τή διάρκεια τῆς ἐκδόσης ἐγινε γνωστό ὅτι μέ τήν οἰκονομική ὑποστήριξη τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ. Νεοφύτου στήν Πάφο συγκροτήθηκε ὁμάδα ἀπό πέντε καθηγητές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης γιά νά προγραμματίσει μιὰ συνολική ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου. Στό πλαίσιο τῆς ἐκδοτικῆς αὐτῆς προσπάθειας τήν ἐκδοση τοῦ *Περὶ τῶν Χριστοῦ ἐντολῶν* ἔργου ἀνέλαβε ὁ κλασικός φιλόλογος Ἰωάννης Στεφανῆς, καθηγητής τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. Ἐπειδὴ ἡ ἐκδοση Ἑγγλεζάκη δὲν ἦταν δυνατὸ νά ἐνταχθεῖ στήν ἐκδοτικὴ προσπάθεια τῆς Μονῆς ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ συνεννόηση ἀνταλλάχτηκαν τὰ δακτυλόγραφα ἀντίτυπα τῶν δύο ἐκδόσεων. Ἔτσι ὁ καθ. Στεφανῆς ἐνσωμάτωσε ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς ἐκδόσης Ἑγγλεζάκη στὴ δική του ἐργασία ποὺ κυκλοφόρησε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1996. Παράλληλα ὁ Στεφανῆς ὑπέδειξε στοὺς ἐπιμελητὲς τῆς ἐκδόσης Ἑγγλεζάκη μικρότερα δακτυλογραφικὰ ἀβλεπτήματα καὶ ὀρισμένες παραναγνωσεις τοῦ κειμένου τοῦ χφ ποὺ ἐνσωματώθηκαν στήν ἐκδοση. Ἔτσι ἡ ἐκδοση τοῦ ἴδιου ἔργου δύο φορές μέσα σὲ δύο χρόνια παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιὰ ἐκτὸς τοῦ ὅτι δίνεται ἡ δυνατότητα στοὺς μελλοντικούς μελετητὲς νά στηρίζουν τὴ μελέτη τους σὲ πλατύτερη βάση, ἡ ἐκδοση Ἑγγλεζάκη μὲ τὸ ἀναλυτικὸ εὑρετήριο τῆς γλώσσας καὶ τοῦ ὕφους τῶν δέκα λόγων συγκεντρώνει γιά πρώτη φορά σὲ συγκροτημένη μορφή ὕλικὸ γιά μιὰ συνολικότερη μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ ὁσίου. Τὸ ὕλικὸ αὐτὸ ὅπως εἶναι φυσικὸ θὰ βοηθήσει καὶ τοὺς μελλοντικούς ἐκδότες τοῦ ὑπολοίπου ἔργου τοῦ Ἁγίου.

Ἡ ἴδια ἡ ἐκδοση εἶναι πρότυπο ἐπιμελημένης ἐργασίας. Οἱ ἐπεμβάσεις στὸ κείμενο τοῦ χφ εἶναι λίγες καὶ δικαιολογημένες. Εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη. Τὰ λατινικὰ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος εἶναι ἄριστα. Μιὰ σύγκριση τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ ἔργου δίνει μιὰ εἰκόνα τοῦ ἔργου τῶν δύο ἐκδοτῶν. Ἡ ἐκδοση Στεφανῆ εἶναι λιτὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ. Ἀποβλέπει μόνον στήν κριτικὴ ἐκδοση τοῦ κειμένου. Ἡ ἐκδοση Ἑγγλεζάκη δείχνει τὴ μεγάλη ἀναστροφή του μὲ τὸ κείμενο, τὴν ἐγνοια του γιά τὴ γλωσσικὴ μορφή καὶ τὶς ὀρθογραφικὲς ἰδιορυθμίες τοῦ Νεοφύτου. Ὁ Ἑγγλεζάκης προβαίνει σὲ ἀρκετὲς μικροδιορθώσεις τοῦ κειμένου πολλὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες υἱοθετεῖ καὶ ὁ Στεφανῆς, ὁ ὁποῖος προβαίνει καὶ σὲ δικές του διορθώσεις. Γενικὰ ὁ π. Παῦλος δικαιολογώντας ὡς βυζαντινὲς ἢ λαϊκὲς ἀρκετὲς ὀρθογραφικὲς ἰδιαιτερότητες τίς διατηρεῖ π.χ. ἐκδίδει ἔλληγξον 44.13, *συγχνῶς* 70.10, ἤτουν (=εἴτουν), *σάλπιξ* 30,361, *τέτιξ* (=τέτιξ 111,271), *ἐκκόμψαι* (199.60). Διατηροῦνται ἐπίσης τύποι ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ κυπριακὸ ἰδίωμα: πολλὺς (συχνά),

ἐπλήμαναν (=πότισαν) 185, 531, τοὺς σπηλαίους (πρβλ. τοὺς σπήλιους τοῦ ἰδιώματος), τὰ ἴδρη (ἴδρσι C) πρβλ. τὰ ἴγρη¹ κλπ.

Ἡ ἔκδοσις, παρὰ τὶς ἀντίξοες συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες πραγματοποιήθηκε, ἀποτελεῖ ὠραίαν προσθήκη στὶς ἐκδόσεις τῆς Ἀκαδημίας ἀλλὰ καὶ μνημεῖο τῆς φιλολογικῆς ἐπάρκειας τοῦ πιὸ μορφωμένου Κύπριου θεολόγου τῆς ἐποχῆς μας.

1. 182.375 ἐκδίδεται ἐκ παραδρομῆς «ὅστις ἠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ψυχὴν ἐπὶ τὴν πέτραν», ἀλλὰ ἡ γρ. οἰκίαν (πρέπει νὰ προτιμηθεῖ γιατί ἡ φρ.: «τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ψυχὴν» δὲν εὐσταθεῖ.